

загальноосвітньої школи: Монографія. – К. : ІЗМН, 1997. – 192 с.

1. Чиренко Н.В. Середовище дитячого об'єднання як чинник виховання власної гідності підлітка / Н.В. Чиренко // Формування світоглядної позиції підлітків у дитячих об'єднаннях: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 16-17 листопада 2011 р.) / Інститут проблем виховання НАПН України. – К.: Університет менеджменту освіти НАПН України, 2011. – С.70-74.

2. Хоружа Л.Л. Етичний розвиток педагога: навчальний посібник / Людмила Леонідівна Хоружа. –

К.: Академвидав, 2012. – 208 с. – (Серія "Альма-матер").

3. Levy S. Compensatory contribution of grandparents to their grandchildren's psychological well-being as measured by self-esteem: Dissertation – "Psychotherapy" / Sigalit, Ph.D Levy. – New York : Adelphi University, The Institute of Advanced Psychological Studies, 2004. – 107 p.

4. Kuperfish Sh. Parental favoritism, self-esteem and locus of control: Dissertation – "Psychotherapy" / Sharon Kuperfish. – San Francisco: Alliant International University, 2005. – 73 p.

Подано до редакції 22.02.13

УДК 372+372.4+410+372.452

І. В. Зотова

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОГО СПІЛКУВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВИХ ГРУП

Стаття розкриває сутність поняття "мовленнєве спілкування дітей в різновіковому дитячому колективі", представлена експериментальна модель формування мовленнєвого спілкування дітей в умовах різновікових груп.

Ключові слова: мовленнєве спілкування, різновікові групи, модель формування мовленнєвого спілкування дошкільників.

Модернізація системи дошкільної освіти, напрям якої визначено в Законі України "Про дошкільну освіту", спрямована на виховання дитини як особистості, здатної орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовленої до життя та праці в суспільстві. Мовленнєве спілкування є одним із перших видів діяльності, яким дитина оволодіває в онтогенезі; воно є універсальною умовою розвитку особистості в період дошкільного дитинства. У процесі різнопланового і різновікового спілкування дитина пізнає природний, предметний і соціальний світ, що її оточує, в його цілісності і різноманітності; формує і розкриває свій власний внутрішній світ, свій образ "Я"; засвоює і створює культурні цінності, виступає при цьому активним суб'єктом взаємодії. Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям і завдяки якому відбувається соціалізація дитини.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що проблема взаємодії дітей один з одним досліджувалася в таких напрямках: концепція комунікативної діяльності дошкільників, комунікативно-мовленнєве спілкування дітей, взаємодія вихователя і дітей. Науковці наголошують на тісному зв'язку спілкування з різними видами діяльності і загальною життєдіяльністю дитини. За даними досліджень, упродовж дошкільного віку потреба в спілкуванні з однолітками збільшується і до старшого дошкільного віку віддається перевага партнеру у грі.

Учені розглядають різновікові групи дошкільного навчального закладу як оптимальну модель середовища для дитячого розвитку і зазначають, що різнові-

ковий склад групи створює позитивні умови для розвитку і соціалізації як старших, так і молодших дітей. Прагнення до взаємного обміну знаннями, вміннями і навичками стимулює процес взаємодії і спілкування. Проблема розвитку мовлення дітей і мовленнєвого спілкування досліджувалася такими вченими, як А. Богуш [1], Н. Гавриш [2] та ін., проте дослідження формування мовленнєвого спілкування дошкільників в умовах різновікових груп відсутні.

Проблема спілкування виступає предметом інтенсивних теоретичних та експериментальних досліджень вітчизняних і зарубіжних учених – філософів, психологів, педагогів, психолінгвістів, психотерапевтів. Учені зазначають, що вивчення проблем спілкування ускладнюється різним трактуванням як самого поняття "спілкування", так і його місцем в ієрархії інших соціально-психологічних феноменів, таких як взаємодія, сприймання, взаємовідносини, комунікація тощо. Науковці розглядають спілкування як безпосередній міжособистісний контакт, під час якого відбувається обмін індивідуально-особистісним змістом, зумовлений потребою людини в спілкуванні і комунікації. Зауважимо, що в науці спостерігаються різні підходи до співвідношення понять "спілкування" і "комунікація". Представники одного з них (А. Брудний [3], В. Соковнін [4] та ін.) ототожнюють поняття "спілкування" і "комунікація", тобто розглядають їх як єдиний акт спілкування, а саме: передавання інформації засобами мови, мовленнєве повідомлення. Представники іншого підходу (І. Зимняя [5], О. Леонтьєв [6] та ін.) чітко розмежовують означені поняття. За словами

О. Леонтєва, центральним ядром спілкування є не "передавання інформації", а взаємодія з іншими людьми як внутрішній механізм життя колективу, обмін думками, формування настанов, засвоєння суспільно-історичного досвіду. За М. Каганом [7], спілкування носить практичний і духовний характер, тоді як комунікація є суто інформаційним процесом; спілкування є міжсуб'єктною взаємодією, структура якого здебільшого є діалогічною, тоді як комунікація – це інформаційний зв'язок суб'єкта з тим чи тим об'єктом.

У психології феномен "спілкування" розглядається як один із видів інтерактивної людської діяльності, що супроводжує інші провідні види діяльності людини впродовж її життєвого циклу (ігрову, навчальну, трудову), якому властиві всі характеристики діяльності, зокрема структура, цілісність, цілеспрямованість. Механізм оволодіння мовленням є тотожним механізму оволодіння будь-якою діяльністю. Оскільки оволодіти будь-якою діяльністю можна тільки в процесі практики, то й оволодіння мовленням можливе тільки в процесі спілкування.

Аналіз вивчення генези спілкування дозволив констатувати, що в дошкільному віці спілкування інтенсивно розвивається і набуває різних нових форм як у відносинах дітей з дорослими, так і в міжособистісній взаємодії дітей. Одночасна зміна потреб, мотивів і засобів спілкування дітей зумовлює зміну форм комунікативного розвитку, що визначається п'ятьма параметрами: часом виникнення, функціями спілкування, основними потребами у спілкуванні, домінуючими мотивами і провідними засобами спілкування.

Аналіз досліджень М. Лісіної [8] засвідчив, що спілкування з однолітками містить істотні особливості: різноманітність комунікативних дій, надзвичайно яскрава емоційна насиченість, нестандартність і нерегламентованість, перевага ініціативних дій над реактивними. Упродовж дошкільного віку спілкування дітей із однолітками істотно змінюється за всіма параметрами: зміст потреби, мотиви і засоби спілкування.

М. Лісіна [8] зазначає, що у дітей дошкільного віку існують паралельно дві сфери мовленнєвого спілкування: а) спілкування з дорослими (педагоги, члени сім'ї, знайомі і незнайомі люди); б) спілкування з дітьми (однолітками, меншими за віком, старшими за віком дошкільниками та дітьми шкільного віку як знайомими, так і незнайомими). В усіх означених ситуаціях характер мовленнєвого спілкування буде різним.

Нами була визначена сутність досліджуваного поняття "мовленнєве спілкування дошкільників у різновіковому дитячому колективі", під яким розуміємо специфічну форму мовленнєвої взаємодії різновікових мовців (комунікантів) у різних ситуаціях спілкування: "педагог – діти", "діти молодшого дошкільного віку – діти старшого дошкільного віку", "діти молодшого, середнього і старшого дошкільного віку", об'єднані дитячим колективом (різновіковою групою), які породжують і відтворюють різні висловлювання (тексти) як у спонтанному, так і стимульовано-

му мовленні та відповідно їх інтерпретують.

Потреба в мовленнєвому спілкуванні розвивається упродовж усього періоду дошкільного віку. Успіх взаєморозуміння у мовленнєвому спілкуванні залежить від того, наскільки сформовані у дітей комунікативно-мовленнєві здібності, мовна, мовленнєва та комунікативна компетенції.

Мовна компетенція – це засвоєння та усвідомлення мовних норм, які історично склались у фонетиці, лексиці, граматиці, орфоєпії, семантиці, стилістиці, та адекватне їх застосування в будь-якій людській діяльності в процесі використання певної мови. Під мовленнєвою компетенцією учені (А. Богуш) розуміють уміння адекватно й практично користуватися мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свою думку, бажання, наміри, прохання тощо), застосовувати для цього як мовні, так і немовні (міміка, жести, рухи, інтонація) засоби виразності мовлення.

Результатом сформованості як мовної, так і мовленнєвої компетенції є комунікативна компетенція, під якою розуміють комплексне застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватись в ситуації спілкування, ініціативність спілкування (А. Богуш). Успіх мовленнєвого спілкування дітей дошкільного віку залежить від сформованості комунікативної компетентності, тобто рівня навчання дошкільників взаємодії з довколишніми і членами дитячого колективу.

Проблема дитячого колективу і взаємовідносин дітей в групі досліджувалась у різних напрямках: колектив як засіб виховання дітей і підлітків, взаємодія особистості й колективу, сутність і зміст колективних взаємовідносин. Учені дійшли висновку, що в дошкільному закладі в процесі колективної діяльності і спілкування діти засвоюють певні норми взаємовідносин з однолітками, у них формуються способи поведінки, що поступово закріплюються як більш чи менш стійкі моральні якості особистості.

Суб'єктом освітнього процесу різновікової групи виступає група дітей з різними віковими, індивідуально-психологічними особливостями й потребами. Прагнення до взаємного обміну знаннями, вміннями й навичками дозволяє стимулювати процес взаємодії і спілкування. Педагогічно організоване спілкування дітей молодшого віку з дітьми старшого дошкільного віку забезпечує більш успішний розвиток їхнього мовлення, ніж в одновіковому колективі, завдяки активнішому використанню у виховних цілях схильностей до наслідування.

Під різновіковою групою дошкільного навчального закладу розуміємо спільність дітей, які відрізняються паспортним віком, рівнем фізичного, соціального й мовленнєвого розвитку, об'єднаних спільною діяльністю, системою взаємодій і взаємовпливів основних структурних компонентів (предметно-просторового, навчально-виховного й соціального), що створюють зону реалізації потенційних можливос-

тей різновікових суб'єктів. Зауважимо, що міжвікова мовленнєва взаємодія в різновіковій групі не виникає сама по собі, для ефективного спілкування різновікових мовців потрібна провідна роль педагога, який би спрямовував не тільки мовленнєве спілкування, а й мовленнєве взаємонавчання.

Взаємонавчання у різновіковій групі – організований (чи стихійний, спонтанний) процес взаємодії і спілкування дітей, які перебувають на різних рівнях розвитку. Суть процесу взаємонавчання полягає в обміні знаннями, практичними мовленнєвими навичками, соціальним досвідом спілкування, їх закріплення і набуття нових.

На пошуково-розвідувальному етапі експерименту вивчався стан мовленнєвого спілкування дітей у різновіковому дитячому колективі. З цією метою було проведено анкетування вихователів, аналіз планів навчально-виховної роботи в різновікових групах дошкільних навчальних закладах, аналіз занять з розвитку мовлення і художньо-мовленнєвої діяльності та варіативних програм навчання і виховання дітей дошкільного віку. Результати анкетування виявили позитивне ставлення вихователів до взаємодії дітей у різновіковій групі, хоч вони здебільшого віддають перевагу роботі в одновіковій групі. Виявилось, що на практиці більшість старших груп в дошкільних навчальних закладах реально є різновіковими групами, оскільки об'єднують дітей різного віку, але ніхто з педагогів не вважають їх такими. У процесі аналізу занять спостерігалася тенденція до чіткого розподілу освітнього процесу на дві складові – навчання на заняттях і керівництво діяльністю дітей у повсякденному спілкуванні. Здебільшого вихователі орієнтувалися на якийсь один конкретний вік: навчання здійснювалося суворо за підгрупами, де методи і програмний зміст занять визначаються відповідно до віку дітей.

На пошуково-розвідувальному етапі проводились індивідуальні бесіди та спостереження за спонтанним мовленнєвим спілкуванням старших дошкільників з іншими дітьми в різновіковій групі. У ході дослідження вивчалось ставлення до результатів мовленнєвих дій і діяльності, бажань молодшої дитини; визначення і виконання правил спільної діяльності; вирішення конфліктних ситуацій; уміння розрізняти й розуміти емоційний стан, настрої інших (молодших) дітей; розвиток співчуття і співпереживання у мовленнєвому спілкуванні. За результатами виконання завдань виявилось, що 50% дітей старшого дошкільного віку активно взаємодіють із молодшими дітьми своєї групи, вступають з ними в мовленнєвий контакт, у конфліктних ситуаціях ці діти використовують такий мовленнєвий прийом, як домовлення. Із-поміж молодших дітей різновікової групи у мовленнєвий контакт зі старшими готові вступити тільки 10% дошкільників. 30% дітей старшого віку спілкуються з молодшими дітьми за дорученням дорослого чи за необхідності в певній діяльності (20% – молодшого віку). 20% дітей старшого віку не зацікавлені в мов-

леннєвому спілкуванні з молодшими дітьми й однолітками: в них переважали силові методи вирішення конфліктних ситуацій.

Започатковуючи констатувальний етап дослідження, насамперед було визначено критерії і показники сформованості мовленнєвого спілкування дітей у різновіковому дитячому колективі, а саме: 1) інформаційно-комунікативний із показниками: мовленнєва активність, ініціативність, інтенсивність спілкування (частотність контактів), ступінь розвитку зв'язного мовлення; 2) емоційно-комунікативний із показниками: мотивація спілкування, сприйняття партнерами один одного, стиль спілкування (передавання емоцій), взаєморозуміння; 3) рефлексивно-комунікативний із показниками: взаємооцінка партнерами один одного, самооцінка спілкування з партнером, самовираження партнерів по спілкуванню.

До кожного критерію й показника було дібрано спеціальні завдання-ситуації й діагностувальні методики ("Розкажи казку", "Бесіда про крашу іграшку") з метою з'ясування мовленнєвої активності дітей; "Як би ти сказав?", "Казкові історії" - для визначення ініціативності дошкільників; методики "Замкнене коло" з метою визначення ступенів сформованості сприймання дитиною партнерів по спілкуванню, "Рукавичка", "Ліс" - для вивчення рівня розуміння дітьми різновікової групи один одного; "Капітан корабля" - з метою з'ясування особливостей сприймання і оцінки дитиною інших дітей групи; "Сходінка", "Урок" - з метою визначення оцінки дитиною себе й партнера по спілкуванню та ін. За результатами виконання дітьми завдань було визначено ступені розвитку спілкування за кожним критерієм. Відповідно, до кожного показника, за середньоарифметичними розрахунками, було виокремлено рівні сформованості мовленнєвого спілкування дітей у різновіковому дитячому колективі: достатній, середній і низький. Як з'ясувалося, на констатувальному етапі достатній рівень сформованості мовленнєвого спілкування було зафіксовано в експериментальній групі лише у 3,9% дітей молодшого віку, 16,4% – середнього віку, 25,7% – старшого віку; в контрольній – 4,7%, 16,7%, 24,6% відповідно. Середній рівень виявлено в експериментальній у 30,1% дітей молодшого віку, 31,6% – середнього, 35% – старшого віку, в контрольній - 29,3%, 32,9%, 35% відповідно. Низький рівень сформованості мовленнєвого спілкування був характерний для більшості дітей: в експериментальній - 66% дітей молодшого віку, 52% – середнього, 39,3% – старшого віку; в контрольній групі – 66%, 50,4%, 40,4% відповідно.

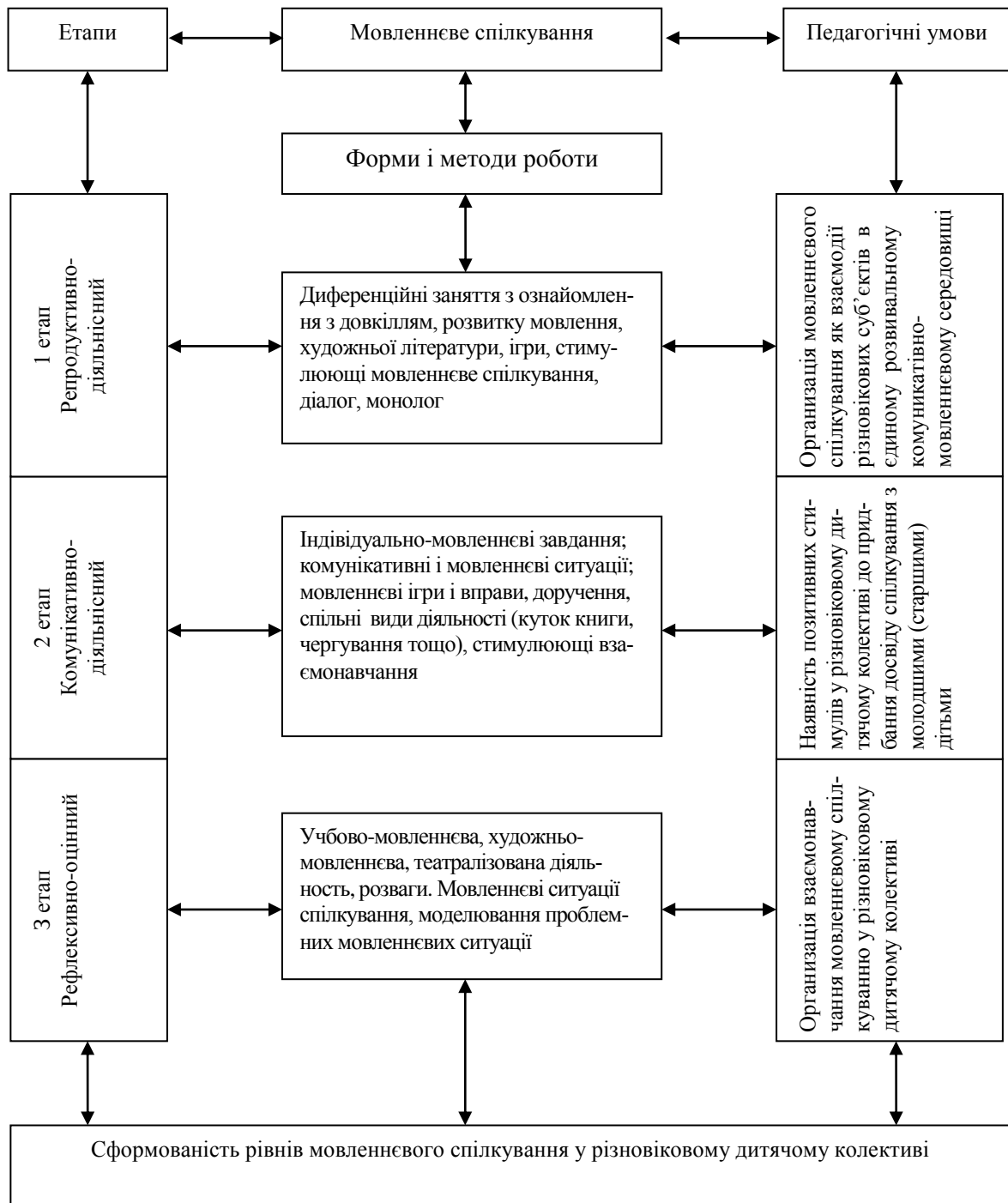
На формувальному етапі дослідження було зроблено експериментальну модель формування мовленнєвого спілкування дітей у різновіковому дитячому колективі. Метою першого – репродуктивно-діяльнісного етапу – було формування позитивних взаємовідносин між дітьми різновікового колективу такими видами роботи, як ігри, мовленнєві і комунікативні ситуації, заняття з розвитку мовлення і худо-

жньої літератури, словесні доручення. Другий – комунікативно-діяльнісний етап був спрямований на формування мовленнєвого спілкування дітей у різновіковому дитячому колективі. На цьому етапі застосовувалися такі види роботи: комунікативні ситуації "В автобусі", словесні доручення "Поясни, що треба робити", ігри "Телефон", "Подорожній", заняття, розва-

ги. На третьому – рефлексивно-оцінному етапі – максимально активізувалося мовленнєве спілкування дошкільників різного віку між собою. На цьому етапі було організовано мовленнєві ситуації для дітей різного віку "Як ти вчиниш?", "Подивись за дітьми", ігрові вправи "Гості", "Катруся хворіє", серія ігор "Збери картинку", "Зроби разом з другом".

Схема

Експериментальна модель формування мовленнєвого спілкування у різновіковому дитячому колективі

Порівняльні кількісні дані сформованості рівнів мовленнєвого спілкування дітей у різновіковому ди-

тячому колективі свідчать про наступне. Якщо на констатувальному етапі на достатньому рівні було виявлено по 15,3% дітей в обох групах, то на прикінцевому етапі цього рівня досягли 30,7% дітей (у КГ – 18,1%), на середньому рівні виявлено 46,8% дітей (було 32,2%), у КГ – 35,8% (було 32,4%) і на низькому

рівні перебувало ще 22,5% дітей ЕГ (було 52,5%) і 46,1% – КГ (було 52,3%).

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні взаємодії дітей дошкільного і молодшого шкільного віку в процесі художньо-мовленнєвої діяльності в комплексі "ДНЗ – початкова школа".

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А. М. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і практика / А. М. Богуш. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 200 с.

2. Гавриш Н. В. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят / Н. В. Гавриш. – К. : Либідь, 2006. – 197 с.

3. Брудный А. А. Понимание и общение / А. А. Брудный. – М. : Знание, 1989. – 64 с.

4. Соковнин В. М. О природе человеческого общения : Опыт философского анализа / В. М. Соковнин. – Фрунзе: Мектеп, 1974. – 146 с.

5. Зимняя А. А. Вербальное общение в общест-

венно-коммуникативной деятельности / А. А. Зимняя // Мышление и общение : Матер. всесоюз. симп. Алма-Ата : Мектеп, 1973. – С. 217–220.

6. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 211 с.

7. Каган М. С. Мир общения : проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.

8. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / И. М. Лисина. – М. : Педагогика, 1986. – 143 с.

Подано до редакції 11.03.13